

Наталія Потій

ДІЯЛЬНІСТЬ НІЖИНСЬКОГО ПОВІТОВОГО ЗЕМСТВА У СФЕРІ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ (друга половина 60-х – 70-і рр. ХІХ ст.)

У статті характеризується праця Ніжинського повітового земства у сфері початкової освіти від часу його створення до кінця 70-х рр. ХІХ ст. Автором указано на поступове зростання кількості навчальних закладів, покращення їх фінансування та боротьбу Ніжинського повітового земства за свої управлінські права в освітній сфері.

Ключові слова: Ніжинське повітове земство, початкові народні училища, дирекція народних училищ, училищна рада.

Із проведенням імператором Олександром II у 1864 р. земської та освітньої реформ у Чернігівській губернії розпочалося формування мережі земських шкіл. Новостворені органи місцевого самоврядування не одноосібно працювали в освітній ниві. Відкриття земських училищ залежало й від ініціативи приватних осіб, бажання селян навчати своїх дітей, заможності населення, позиції державних чиновників на місцях тощо. Відповідно, стан початкової освіти в повітах Чернігівської губернії не лише не був однаковим, а й суттєво різнився. У зв'язку з цим логічним є дослідження освітньої діяльності окремих повітових земств. Слід відзначити, що земські установи Чернігівської губернії мали обґрунтовану славу найбільш ліберальних у Російській імперії. У цьому плані заслуговує на увагу праця Ніжинського повітового земства. Його активна протидія представникам дирекції народних училищ та попечителю Київської шкільної округи впродовж 1874–1879 рр. потребує окремого вивчення.

Висвітлення діяльності безпосередньо Ніжинського повітового земства було започатковано ще в другій половині ХІХ ст. [24–26]. Ці публікації містять цінний фактичний матеріал про стан освіти в повіті з 1840 р. по 1882 р., зокрема відомості про кількість шкіл, учнів, учителів та розміри видатків на освітні потреби земств. Сучасні дослідники приділяють чималу увагу проблемам розвитку земської початкової освіти на Чернігівщині. Проте робіт, присвячених діяльності Ніжинського повітового земства в галузі початкової освіти, одиниці. Так, у публікації В. Ковальчука [9] стисло охарактеризовано напрямки діяльності Ніжинського земства впродовж його існування, але про його працю в освітній сфері лише згадано. У статті В. О. Прудько [21], у ході висвітлення питання українізації школи на Чернігівщині в 1917 р., вказано й на події, які відбувалися в Ніжинському повіті: обговорення та проведення курсів з українознавчих дисциплін, їх результати. Отже, особливості розвитку земської початкової освіти в Ніжинському повіті впродовж другої половини 60-х – 70-х рр. ХІХ ст. ще не були предметом окремого дослідження і потребують вивчення.

Метою нашої публікації є висвітлення деяких аспектів діяльності Ніжинського повітового земства у сфері початкової освіти від початку його створення до кінця 70-х рр. ХІХ ст., а саме: з'ясування особливостей роботи земства в галузі початкової освіти в перші роки своєї діяльності; виявлення змін у чисельності земських училищ, їх фінансовому забезпеченні; дослідження боротьби земських діячів за свої управлінські права в шкільній сфері.

© Потій Наталія Миколаївна – к. і. н., старший викладач кафедри суспільних дисциплін та методики їх викладання Чернігівського інституту післядипломної педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського.

Освітня діяльність Ніжинського повітового земства розпочалася з прийняття земськими зборами у 1866 р. ухвали переадресувати частину зборів на медицину на потреби народної освіти. Ніжинська училищна рада була відкрита 21 січня 1866 р., однак через незатвердження її голови близько року не діяла. У 1867 р. рішеннями сільських громад будинки, які залишилися вільними після об'єднання волостей державних і поміщицьких селян, були надані для розміщення в них шкіл. На той час у повіті діяли училища Міністерства державних маєтностей (у 1860 р. їх було 6, у них навчалось 300 учнів [24, с. 39–40]) та церковнопарафіяльні школи (на 1863 р. налічувалося 53 школи, у них навчалось 1084 учні [27, с. 63]). Училища Міністерства державних маєтностей до 1868 р. утримувалися за рахунок суспільних зборів з козаків і державних селян, але із вказаного року збір був відмінений. Ці навчальні заклади залишилися без фінансування. На церковнопарафіяльні школи кошти не виділялися взагалі, а тому вони існували або лише на папері, або завдяки ініціативі самих наставників, які отримували винагороду від батьків учнів (часто продуктами).

У 1867 р. училищна рада витратила на шкільну справу лише 276 руб. 2 коп.: стипендіатам, які готувалися до вчительської діяльності в повітовому училищі, було видано 202 руб. 45 коп., на книги асигновано 11 руб. 16 коп., переплетення книг – 7 руб. 15 коп., шкільне приладдя – 45 руб. 26 коп., рахівниці – 10 руб. [24, с. 41–42]. На 1868 р. Ніжинські повітові земські збори запланували асигнувати на освіту 3675 руб. 40 коп. для відкриття в кожній волості по одному училищу, на утримання стипендіатів і допомогу вже діючим навчальним закладам. Також училищна рада прийняла під свою опіку школи Міністерства державних маєтностей [24, с. 43].

На сесії 1869 р. комісія з народної освіти підготувала доповідь, в якій указувалося, що земські збори асигнували на освіту чималі кошти, але витрачалася зазедве половина. Необхідно було налагодити систему фінансування шкіл та підібрати кваліфікованих педагогів. Щоб залучити до вчительської роботи осіб з кращою освітою, слід було дати їм гідну заробітну плату. Комісія запропонувала асигнувати на утримання 12 педагогів по 200 руб. у рік (2400 руб.), законовчителям – по 40 руб. (480 руб.), на опалення шкіл – по 15 руб. (180 руб.), наймання сторожів – 288 руб., навчальні посібники по 40 руб. (480 руб.), ремонт приміщень – по 25 руб. (300 руб.). Також надавалася допомога сільським училищам: у селі Смолянка – 120 руб., Черняхівка – 100 руб., Ровчак – 120 руб., Данино – 120 руб., Зеньки – 100 руб. У Ніжинському повітовому училищі за рахунок земства навчалися 12 стипендіатів. Це коштувало земству 480 руб. Також було збільшено заробітну плату вчителю Ніжинського парафіяльного училища з 85 руб. до 100 руб. Передбачалося й асигнування коштів на наймання приміщення для училища в містечку Макіївка – 40 руб., ремонт Носівського училища – 50 руб., облаштування Плосківського училища – 100 руб., відрядження членів училищної ради – 120 руб. [2, с. 82–83].

Для удосконалення шкільної справи комісія з народної освіти визначила низку заходів: забезпечити школи навчальними посібниками; використовувати звуковий метод навчання; встановити тривалість навчального року з 1 вересня по 1 травня; контролювати, щоб щорічно в школах відбувалося екзаменування учнів у присутності членів училищної ради; просити останніх частіше відвідувати училища та повідомляти земську управу про результати ревізії; кращим учням видавати нагороди; слідкувати за поведінкою вчителів; зобов'язати педагогів не залишати роботу впродовж навчального року без попередньої заяви земській управі, а управі завчасно підбирати кандидатури вчителів на вакантні місця [2, с. 84–85]. Земські збори 29 вересня 1869 р. затвердили пропозиції комісії з народної освіти, виділивши лише додатково кошти на винагороду священику Ніжинської недільної школи – 50 руб. та залишивши в управі 312 руб. на непередбачувані витрати [14, с. 33–34].

Загалом, на 1869 р. за рахунок земства частково утримувалися 13 сільських шкіл (Ніжинська, Веркіївська, Носівська, Дремайлівська, Галицька, Володькодівська, Талалаївська, Монастирищенська, Макіївська, Ніжинська недільна школа, Лосинівська, Дроздовська, Плосківська). У них навчалось 825 учнів (759 хлопчиків та 66 дівчаток) [23, с. 98].

Земські діячі вважали, що недостатньо лише виділяти кошти на освіту. Турбота

про зміст навчання для земських діячів мала особливе значення. Адже, як вказував дореволюційний дослідник В. Акімов, «навчальна справа в земських школах – душа цих шкіл» [1, с. 35]. Однак земські установи не мали права контролювати зміст навчання в школах. Їхній вплив на навчальний процес здійснювався через представництво в училищних радах. Відповідно до Положення про початкові народні училища, затвердженого 14 липня 1864 р., у кожному повіті діяла повітова, а в губернії – губернська училищні ради. До складу повітових та губернської училищних рад входило по два представники від земства. До обов'язків повітової училищної ради належало спостереження за процесом навчання в школах, піклування про відкриття нових навчальних закладів та покращення матеріального становища діючих, постачання підручників та призначення вчителів [16, с. 42, 44].

Ніжинське повітове земство та його представники в училищній раді намагалися встановити певну схему дій у шкільній сфері і таким чином забезпечити злагоженість її діяльності та кількісний і якісний розвиток. Член училищної ради від Ніжинського земства В. Л. Ракович склав, а земські збори 30 вересня 1872 р. схвалили інструкцію для завідування училищами [5, с. 18]. 28 травня 1873 р. програму початкових народних училищ було розглянуто Чернігівською губернською училищною радою, а згодом губернатором [20, с. 46].

Інструкція для народних шкіл регулювала найважливіші аспекти діяльності навчальних закладів. В інструкції вказувалися умови, на яких мали відкриватися початкові народні училища, тривалість навчання в школі та навчального року, особливості прийому та підстави для виключення учнів зі школи, вікові обмеження школярів, норми кількості учнів на одного вчителя, права і обов'язки педагогів, помічників учителя, законовчителів, сторожів, попечителів повітової училищної ради. Надавався й перелік документації, яка мала вестися в школі. Також в інструкції зазначалися предмети, які мали викладатися в школі: Закон Божий, російська мова (читання і письмо), церковнослов'янська мова, арифметика, співи, чистописання, малювання та світознавство [18]. Цей перелік свідчить про те, що в школах Ніжинського повіту мало викладатися більше предметів, ніж зазначалося в Положенні про початкові народні училища від 14 липня 1864 р. [16, с. 40].

Крім того, Ніжинське повітове земство затвердило детальну програму з кожного предмета 3-річної школи. Виокремимо один із предметів – «світознавство», який мав викладатися в третьому відділенні. В його рамках учителі знайомили учнів з місцевою географією, кліматом, давали елементарні знання із сільського господарства. Приділялася увага вивченню понять «планета», «день», «ніч», «пори року». Дітям роз'яснювалися значення сім'ї, села, волості, повітового міста тощо. Також вони мали навчитися складати окремі документи [19, с. 103–104]. Вказані інструкція та програма використовувалися як учителями, так і представниками училищної адміністрації та земських установ.

Отже, земські діячі Ніжинського повіту поступово налагоджували роботу в освітній справі: перебирали під свою опіку діючі навчальні заклади, засновували нові, розробляли правила відкриття та діяльності земських шкіл, через своїх представників в училищній раді розширювали навчальну програму, намагаючись таким чином дати учням глибші знання, ніж передбачало Міністерство народної освіти, та збільшували асигнування на потреби початкових народних училищ.

Низку змін у шкільну систему привнесло нове Положення про початкові народні училища від 25 травня 1874 р. Для контролю за навчальним процесом у школах запроваджувалися посади директора та інспекторів народних училищ – виключно представників Міністерства народної освіти. Права повітових училищних рад були обмежені до адміністративних [17, с. 230–233]. Земські установи повністю втрачали вплив на навчально-виховний процес в училищах.

На цей час (1874 р.) у Ніжинському повіті діяло 12 земських та 5 суспільних шкіл. У кожній школі працювало по 1 учителю, лише в Ніжинській – 2 учителі і одна помічниця та у Веркіївській – 2 учителі. Також у школах навчали 13 законовчителів. Початкову освіту здобували:

Таблиця 1.

Кількість учнів у початкових школах Ніжинського повіту в 1874 р. [15, с. 96].

Веркіївська	Монастирищенська	Мринська	Ніжинська	Дівичька	Дроздовська	Носівська	Ровчакська	Талалаївська	Дремайлівська	Галицька	Лосинівська	Безуглівська	Данинська	Плосківська	Смолинська	Липов-Розька	Разом
У першій половині навчального року																	
м /ж	м /ж	м /ж	м /ж	м /ж	м /ж	м /ж	м /ж	м /ж	м /ж	м /ж	м /ж	м /ж	м /ж	м /ж	м /ж	м /ж	
98 /-	53 /3	52 /-	89 /22	32 /3	40 /1	56 /6	49 /4	40 /-	68 /1	51 /2	17 /3	-/-	62 /2	-/-	80 /-	26 /2	862
У другій половині навчального року																	
96 /1	83 /3	47 /3	83 /21	24 /3	48 /2	71 /9	22 /3	46 /-	36 /1	40 /4	62 /3	43 /-	80 /2	41 /3	88 /-	30 /2	1000

На утримання вчителів земська управа виділила 3439 руб. 45 коп., законовчителів – 500 руб. Було надано кошти й на опалення і ремонт шкільних приміщень, а також на роботу сторожів: Ніжинській школі – 223 руб. 50 коп., Монастирищенській – 64 руб., Лосинівській – 79 руб., Ровчакській – 39 руб., Галицькій – 93 руб. 10 коп., Носівській – 72 руб., Мринській – 64 руб., Веркіївській – 89 руб., Дремайлівській – 39 руб. Усього – 762 руб. 60 коп. Крім того, було асигновано кошти на навчальні посібники – 885 руб. 66 коп. та надана допомога суспільним школам: Ніжинські міській – 13 руб. 32 коп., Липов-Розькій – 240 руб., Плосківській – 190 руб., Данинській – 180 руб., Смолянській – 120 руб., Безуглівській – 162 руб. 49 коп. Усього – 905 руб. 81 коп. У 1874 р. в Ніжинському повіту було облаштовано 3 нові школи. Для цього було надано кошти сільським громадам: Монастирищенській – 400 руб., Галицькій – 1497 руб. 50 коп., Мринській – 400 руб. Також Монастирищенській громаді додано 100 руб. на шкільні меблі та 19 руб. 24 коп. – на журнали. На канцелярські товари та відрядження членам училищної ради асигнувалося 187 руб. 50 коп. та на різні потреби шкіл – 47 руб. 95 коп. [15, с. 96–98]. Отже, Ніжинське земство докладало чималих фінансових зусиль для відкриття, облаштування та якісного утримання як земських шкіл, так і суспільних.

Проте представники дирекції народних училищ, намагаючись перебрати під своє управління початкові народні училища, повели наступ на Ніжинське повітове земство. Інспектор народних училищ М. Г. Димський підготував доповідь про стан шкіл у повіті, в якій стверджував, що в більшості шкіл діти не вміють правильно читати та після понад 3 років навчання не знають навіть «молитви Господньої». Причиною неуспішності учнів було названо предмет «світознавство», на який начебто вчителі витрачали найбільше навчального часу, нехтуючи іншими предметами, відповідно до інструкції для народних училищ [29, с. 86–87]. 8 квітня 1875 р. на засіданні Чернігівської губернської училищної ради директор народних училищ указав на використання в Ніжинському та Борзнянському повітах інструкцій та програм для народних училищ. Розглянувши інструкції і програми, губернська училищна рада прийшла до висновку, що земські установи не мають права розширювати обсяг, визначати методи і напрямок навчання в школах. Їх обов'язок мав полягати виключно в турботі про матеріальне становище училищ. Також зазначалося, що інструкції та програми шкодять успішному навчанню учнів, а тому їх необхідно вилучити з ужитку.

Інспектор М. Г. Димський направив свій звіт й у Ніжинську повітову училищну раду. Таке рішення викликало спротив з боку членів училищної ради Ніжинського

повіту В. Л. Раковича та П. С. Коробки. На засіданні Ніжинської училищної ради 29 травня 1875 р. було прийнято рішення про продовження діяльності вказаних двох документів [28, арк. 67 а–68 зв.].

Це ж питання розглядалося Ніжинськими повітовими земськими зборами 27 вересня 1875 р. Було заслухано доповідь В. Л. Раковича та П. С. Коробки, які вказали, що звинувачення М. Г. Димського є безпідставними, а тому пропонували звернутися до попечителя Київської шкільної округи з проханням здійснити ревізію шкіл Ніжинського повіту [29, с. 86–87]. Прохання членів училищної ради від земства підтримала й Ніжинська повітова земська управа. У її доповіді вказувалося на те, що М. Г. Димський за рік відвідав 5 шкіл у селах Веркіївка, Монастирище, Галиця та в Ніжині. У повіті ж їх діяло 17, а тому він не мав права заявляти про незадовільний стан усіх закладів. Що ж до відвіданих початкових народних училищ, управа зазначала, що в 2 школах Ніжина не могло бути учнів, які не знають молитов. У цих школах священники добросовісно ставилися до виконання своїх обов'язків. Законотелі Веркіївської і Галицької шкіл також були відповідальними працівниками і навіть отримали підвищену заробітну плату. У Монастирищі священник, як указувала управа, «не цілком акуратно відвідує школу» [6, с. 80], однак учителем у цій школі працював випускник духовної семінарії, а тому ліквідував прогалини в знаннях учнів. Після обговорення гласні більшістю проти одного проголосували за направлення клопотання до попечителя Київської шкільної округи про проведення ревізії земських шкіл [11, с. 12].

У лютому 1876 р. земські гласні і одночасно члени училищної ради від земства П. С. Коробка та В. Л. Ракович особисто представили клопотання попечителю Київської шкільної округи (цю посаду займав генерал П. А. Антонович), який обіцяв їм не залишити його поза увагою. Попечитель розглянув клопотання Ніжинського повітового земства, утім, не став призначати ревізію шкіл, а звернувся за роз'ясненням до директора народних училищ Чернігівської губернії. Директор народних училищ Л. І. Кулжинський указав, що, за словами інспектора М. Г. Димського, «огульного осуду усіх шкіл Ніжинського повіту він ніколи не виказував». Причина конфлікту між інспектором народних училищ та представниками земства в училищній раді полягала в інструкції та програмі для народних училищ, які першим були визнані незадовільними [22, с. 92–93].

Земські збори Ніжинського повіту розглянули рішення попечителя Київської шкільної округи 14 жовтня 1876 р., але не погодилися з ним. Тому вони доручили В. Я. Макарову, К. Є. Троцині, С. Я. Почеці та В. Л. Раковичу підготувати звернення до міністра народної освіти [10, с. 20]. У підготовленому зверненні зазначалося, що клопотання до попечителя обґрунтовувалося бажанням дізнатися про дійсний стан земських шкіл, рішення ж попечителя ґрунтується лише на голослівній заяві директора народних училищ, а ревізії проведено не було. Крім того, попечитель не заперечив заяву інспектора М. Г. Димського і надав земському клопотанню особистого характеру. Тому земські збори Ніжинського повіту прохали в міністра народної освіти провести ревізію земських шкіл і звільнити від «неправильно кинуті на них тіні» [28, арк. 40–41зв.; 22, с. 93–95]. На вечірньому засіданні 15 жовтня 1876 р. збори прийняли рішення направити скаргу міністру народної освіти за підписом голови зборів повітового предводителя дворянства В. В. Тарновського [13, с. 27]. Ця скарга була відправлена міністру 16 грудня 1876 р. [28, арк. 41 зв.].

Як слідує з донесення голови Чернігівської губернської училищної ради М. І. Неплюєва від 20 лютого 1878 р. попечителю Київської шкільної округи, міністр народної освіти не проігнорував скаргу Ніжинського повітового земства і дав розпорядження про проведення ревізії земських шкіл Ніжинського повіту. Проте доручив виконати цю роботу директору народних училищ Чернігівської губернії Л. І. Кулжинському [28, арк. 67].

Директор народних училищ здійснив ревізію впродовж лютого, березня і травня 1877 р. і виявив, на його думку, низку недоліків у земських школах. По-перше, вказувалося на некомпетентність земства у шкільних питаннях, внутрішні вади програми та інструкції для народних шкіл, які склали представники земства в

училищній раді. Інструкція і програма регулювали до найдрібніших деталей шкільний порядок і методи навчання, а тим самим робили непотрібними поради і настанови училищних рад та інспекторів. По-друге, директор указав на обмеження кількості уроків Закону Божого, читання, особливо церковнослов'янською мовою, арифметики, навчання дітей різноманітних знань, яким дано назву «світознавство». Це, як йому здалося, призвело до низької успішності учнів і давало можливість «неблагонадійним» учителям «проводити в школі думки навіть прямо протилежні» [28, арк. 67 а–68 зв.]. По-третє, недоліком були часті переміщення вчителів, нерегулярна виплата заробітної плати, тяжка залежність педагогів від членів училищної ради, земства та навіть канцелярії. Вихованці вчительської семінарії, які навчалися за рахунок земства, по її завершенні мали відпрацювати 3 роки в школах. Однак, знаючи про численні труднощі, вони намагалися перейти в училища інших повітів і відомств. Було вказано й на невдалий вибір учителів та неправильну оцінку їхньої діяльності. Окрім деяких педагогів, які були відсторонені від навчальної діяльності адміністрацією чи поліцією, були й інші вчителі, які не відповідали займаній посаді, але користувалися особливими пільгами Ніжинського земства. По-четверте, звернено увагу на несвоєчасну доставку в школи навчальних посібників і палива, неякісне утримання шкільних приміщень. Відмічалось, що подібні відомості надходили й з інших повітів, але підкреслювалося, що, безумовно, менше, ніж з Ніжинського [28, арк. 69–70 зв.].

Слід звернути увагу на висновки директора народних училищ щодо Мринського та Галицького земських училищ, попечителями яких були відповідно П. С. Коробка та В. Л. Ракович. Про Мринське училище директор народних училищ указав, що воно розміщувалося у відбудованому, зручному і просторому будинку, але не обгороджене, без двору, господарських споруд, розміщене надто близько до інших будинків. Меблів було мало, вони були старими, через що третя група навчалася в другу зміну. Серед навчальних посібників було навіть «багато зайвого» (телурій, макет скелета людини та інше), однак недостатньо книг для російського читання і лише 2 екземпляри псалтиря та 10 – Нового завіту. Діти недостатньо добре читали церковнослов'янською та російською мовами, нехтувалися каліграфія у 2 та 3 групах. Недостатній рівень знань учнів був і з арифметики. Вказувалося й на відсутність дисципліни: «Діти дивляться і ведуть себе цілком якими то дикунами, які повністю втратили благодушний і симпатичний тип дітей малоросійського села... я повинен був заспокоювати дітей від непристойної і занадто шумної поведінки тримати себе в класі, а одного за те, що вдарив товариша, поставити в куток» [3, с. 122–125]. У цих недоліках звинувачувався вчитель Кулик. Підкреслювалося, що він отримував підвищену заробітну плату – 450 руб. і в своїй роботі дотримувався інструкції та програми для народних училищ. Учитель школи до того ж був заарештований за поширення книг революційного змісту.

Про Галицьке училище було вказано, що воно розміщувалося в зручному будинку, але на краю села, не обгороджене, без додаткових приміщень. У школі достатньо меблів, навчальних посібників. Знання учнів із Закону Божого гірші, ніж в інших школах, і це, на думку директора, могло пояснюватися лише обмеженістю занять з цього предмета через інструкцію і програму. Не достатніми також він визнав знання з церковного співу, читання російською мовою, арифметики. Відмітив недисциплінованість учнів. У цьому він звинувачував колишнього вчителя Язикова, який отримував 450 руб. заробітної плати, а потім був усунений від роботи через нанесення образи становому приставу [3, с. 126–130].

Земські збори розглянули звіт Л. І. Кулжинського 8 жовтня 1878 р. і спростовували його звинувачення. Так, В. Л. Ракович указав, що Галицька школа рівновіддалена до кінців села; підкреслив, що управа не видавала інструкції та програми, а ці документи склали члени училищної ради і затвердили земські збори; на вчителя Язикова раніше інспектор народних училищ М. Г. Димський указував як на кращого вчителя, а школу – як на найкращу в повіті. Крім того, вчитель не був усунений з посади, а звільнений значно пізніше. Справа про образу вчителем станового пристава завершилася виправданням педагога [4, с. 19–21]. Уповноважений від управління державними маєтностями М. Н. Жданович, член комісії з вивчення звіту директора Л. І. Кулжинського, заперечив думку директора народних училищ,

що діти не мають достатнього рівня розвитку. Проти цього твердження свідчило хоча б те, що два вихованці Мринської школи без додаткової підготовки вступили до Ніжинської гімназії, один – до Московської художньої школи. Учитель Кулик за анонімним доносом про поширення революційної літератури був заарештований, але не був ув'язнений, а згодом випущений за безпідставності звинувачень [4, с. 23–24]. Гласний К. Є. Троцина запропонував висловити подяку колишнім членам училищної ради П. С. Коробці та В. Л. Раковичу за їхню працю в освітній сфері. Гласний М. М. Милорадович підтримав цю пропозицію та вказав, що звіт директора варто визнати таким, що не заслуговує довіри [4, с. 26–27]. Отже, Ніжинське повітове земство не погодилося сліпо слідувати вказівкам дирекції народних училищ і намагалося зберегти свій вплив на зміст навчання в школах. Утім, «пошуки правди» у попечителя Київської шкільної округи та міністра народної освіти не дали бажаних результатів.

Окрім боротьби з дирекцією народних училищ, земським діячам Ніжинського повіту довелося відстоювати інструкцію для народних училищ перед губернатором. З прийняттям Положення про початкові народні училища від 25 травня 1874 р. члени училищної ради від земства внесли зміни в діючу інструкцію для народних училищ з метою приведення її у відповідність до нового положення. Утім, при її перезатвердженні губернатор наклав протест. Згодом це питання було передано на розгляд Сенату, який дав доручення губернатору повторно дослідити інструкцію для народних училищ редакції 1872 р. та 1874 р. У результаті земству було дано вказівку вилучити та змінити всі статті, які не відповідали новому положенню про початкові народні училища, що й було зроблено надзвичайними земськими зборами сесії 1877 р. Як наслідок, і програма навчання у земських школах була обмежена до міністерських вимог [20, с. 46–47].

Зрештою, внаслідок тиску з боку дирекції народних училищ та губернатора як інструкція, так і програма для народних шкіл були повністю вилучені з обігу.

Відповідь Ніжинського повітового земства на утиски його прав в освітній сфері не забарилася, однак негативно позначилася на фінансуванні школи. На засіданні 2 вересня 1877 р. було прийнято рішення про скорочення заробітної плати вчителям у зв'язку зі скороченням навчальної програми, а отже, і роботи вчителів. Крім того, з початку майбутнього навчального року всі сільські школи передавалися під господарську опіку сільських громад без права їх використання для інших потреб. Земські стипендіати звільнялися від обов'язкової служби [5, с. 38–39]. Утім, кількісний розвиток шкільної справи в Ніжинському повіті продовжувався. На початок 1879–1880 н.р. у повіті вже налічувалося 27 шкіл, серед яких відкриті в цьому році – у селах Великій Кошелівці, Вересочі, Носівці. У школах навчалася 1305 хлопчиків та 149 дівчаток та вчителювало 35 чол. На утримання педагогів повітове земство асигнувало 7395 руб. Вони отримували заробітну плату від 100 до 300 руб., а в середньому – 209 руб. 73 коп. [7, с. 22–23; 8, с. 59–59].

Таким чином, Ніжинське повітове земство з перших років своєї діяльності взяло на себе турботу про розвиток початкової освіти. Його діяльність зводилася як до відкриття нових навчальних закладів, так і до надання допомоги суспільним школам. Земські видатки направлялися в першу чергу на утримання вчителів та законовчителів, придбання навчальних посібників, ремонт шкільних приміщень, опалення, наймання сторожа, надання винагород за навчання. Земських діячів турбувало не лише матеріальне становище шкіл, але й якість освіти. Це зумовлювало пошук кращих педагогів, їх спеціальну підготовку, турботу про використання в земських школах кращих методів навчання, забезпечення неперервності навчального процесу. Представники земства в училищній раді розробили інструкцію та навчальну програму для початкових народних училищ Ніжинського повіту, в яких значно розширили навчальну програму. Утім, їхні ініціативи не були сприйняті дирекцією народних училищ та губернатором. Попри рішучі спроби відстояти свої погляди на зміст навчання в школах, членам училищної ради від земства та Ніжинському повітовому земству довелося відмовитися від своїх ініціатив і діяти в межах Положення про початкові народні училища від 25 травня 1874 р.

1. Акимов В. Постановка учебного дела в земских школах / В. Акимов // Журнал Министерства Народного Просвещения (далі – ЖМНП). – 1916. – № 3. – С. 33–90.
2. В Нежинское Уездное Земское Собрание Коммисии по народному образованию Доклад 29 сентября 1869 года // Журналы Очередных Заседаний Нежинского Уездного Земского собрания. 1869. – Чернигов: В Ильинской типографии, аренд. Губернской Земской Управой, 1869. – С. 82–85.
3. Выписка из отчёта об ревизии начальных народных училищ Нежинского уезда в Феврале, Марте и Мае месяцах 1877 года, Директором народных училищ Черниговской губернии Г. Кулжинским, доложенного в Нежинское Уездное Земское Собрание в заседании 8 октября // Журналы Нежинского Уездного Очередного Земского Собрания 1877 года. – Нежин: Типография Г.Л. Шапиры, 1878. – С. 122–130.
4. 8 октября 1878 года № 4 // Журналы Нежинского Уездного Очередного Земского Собрания 1878 года. – Нежин: Типография Г.Л. Шапиры, 1878. – С. 19–27.
5. 22 Сентября 1877 года, № 2 // Журналы Нежинского Уездного Очередного Земского Собрания 1877 года. – Нежин: Типография Г.Л. Шапиры, 1878. – С. 38–44.
6. Доклад Нежинской Уездной Земской Управы Сентября 1875 года // Журналы Нежинского уездного очередного земского собрания 1875 года. – Нежин: Типография Г.Л. Шапиры, 1876. – С. 88–90.
7. Доклад Уездной Управы По народному образованию // Журналы Нежинского Очередного Уездного Земского Собрания 1879 года. – Нежин: Типография Г.Л. Шапиры, 1880. – С. 22–23.
8. Доклад Членов Ревизионной Коммисии // Журналы Нежинского Очередного Уездного Земского Собрания 1879 года. – Нежин: Типография Г.Л. Шапиры, 1880. – С. 49–60.
9. Ковальчук В. Ніжинське земство: через неможливе – до кращого / В. Ковальчук // Сіверянський літопис. – 2005. – № 2–3. – С. 59–61.
10. № 3. 14 октября 1876 года // Журналы Нежинского Уездного Очередного Земского Собрания 1876 года. – Нежин: Типография Г.Л. Шапиры, 1877. – С. 15–23.
11. № 3. 27 сентября 1875 года // Журналы Нежинского уездного очередного земского собрания 1875 года. – Нежин: Типография Г.Л. Шапиры, 1876. – С. 9–13.
12. № 3-й. Журнал Заседания Нежинского Уездного Очередного Земского собрания 30 сентября 1872 года // Журналы Нежинского Уездного Очередного Земского Собрания 1872 года. – К.: Тип. аренд. С. Кульженко и В. Давиденко, 1873. – С. 17–20.
13. № 5. Вечернего заседания, 15 октября 1876 года // Журналы Нежинского Уездного Очередного Земского Собрания 1876 года. – Нежин: Типография Г.Л. Шапиры, 1877. – С. 26–27.
14. № 8. 29 сентября 1869 года // Журналы Очередных Заседаний Нежинского Уездного Земского собрания. 1869. – Чернигов: В Ильинской типографии, аренд. Губернской Земской Управой, 1869. – С. 32–34.
15. Отчёт Нежинской Уездной Земской Управы, о действиях ея за 1874 г. // Журналы Нежинского уездного очередного земского собрания 1875 года. – Нежин: Типография Г.Л. Шапиры, 1876. – С. 90–109.
16. Положение о начальных народных училищах // ЖМНП. – 1864. – № 8. – С. 39–47.
17. Положение о начальных народных училищах // ЖМНП. – 1974. – № 8. – С. 226–236.
18. Председатель управы В. Ракович. Проект. Инструкция для Народных школ города Нежина и Нежинского уезда / Председатель управы В. Ракович // Журналы Нежинского Уездного Очередного Земского Собрания 1872 года. – К.: Тип. аренд. С. Кульженко и В. Давиденко, 1873. – С. 74–89.
19. Председатель управы В. Ракович. Приложение к статье 6-й. Программа для 3-х классной народной Школы / Председатель управы В. Ракович // Журналы Нежинского Уездного Очередного Земского Собрания 1872 года. – К.: Тип. аренд.

С. Кульженко и В. Давиденко, 1873. – С. 99–111.

20. Приложение к № 2. Доклад Управы по народному образованию // Журналы Нежинского Уездного Очередного Земского Собрания 1877 года. – Нежин: Типография Г.Л. Шапиры, 1878. – С. 44–49.

21. Прудько В.О. Українізація шкіл Чернігівщини у 1917 році: від спроб до перших результатів / В.О. Прудько // Література та культура Полісся. – Випуск 60. – Ніжин, 2010. – С. 92–98.

22. Редакционная комиссия, признала возможным изложить жалобу на Попечителя Киевского Учебного Округа в следующей форме. Его Сиятельству Министру Народного Просвещения // Журналы Нежинского Уездного Очередного Земского Собрания 1876 года. – Нежин: Типография Г.Л. Шапиры, 1877. – С. 92–95.

23. 17 сентября 1870 года. О народном образовании // Журналы очередных заседаний Нежинского уездного земского собрания. 1870. – Чернигов: Земская Типография, 1871. – С. 111–113.

24. С. П-ва Народное образование в Нежинском уезде / С. П-ва // Земский сборник Черниговской губернии (далі – ЗСЧГ). – 1884. – № 2. – С. 37–54.

25. С. П-ва Народное образование в Нежинском уезде. (Продолжение) / С. П-ва // ЗСЧГ. – 1884. – № 3. – С. 18–34.

26. С. Плкв. Народное образование в Нежинском уезде. (Окончание) / С. Плкв. // ЗСЧГ. – 1884. – № 4–5. – С. 60–77.

27. Сухомлинов М. Училища и народное образование в Черниговской губернии / М. Сухомлинов // ЖМНП. – 1864. – № 1. – С. 1–94.

28. ЦДІАК України. – Ф. 707, оп. 225, 1877 р., спр. 31, 193 арк. Дело Управления Киевского Учебного Округа. Об отчётах высылаемых Директорами народных училищ Черниговской и Полтавской губерний об осмотре Инспекторами училищ подведомственных им.

29. Членов Училищного Совета В.Л. Раковича и П.С. Коробки // Журналы Нежинского уездного очередного земского собрания 1875 года. – Нежин: Типография Г.Л. Шапиры, 1876. – С. 86–87.

В статье характеризуется деятельность Нежинского уездного земства в сфере начального обучения со времени его образования до конца 70-х гг. XIX в. Автор акцентирует на постепенном увеличении количества учебных заведений, улучшении их финансирования и борьбе Нежинского уездного земства за свои управленческие права в образовательной сфере.

Ключевые слова: Нежинское уездное земство, начальные народные училища, дирекция народных училищ, училищный совет.

The article describes the activity of the Nizhyn District Council (Zemstvo) in the field of primary education from its foundation till the end of the 1870s. The author pays attention to the gradual increase of the number of schools, improvement of their funding and the efforts of the Nizhyn District Council (Zemstvo) to gain more administrative rights in the field of education.

Key words: the Nizhyn District Council (Zemstvo), primary popular schools, direction of popular schools, council for schools